

Régi igazságok új köntösben.

I. Kinyilatkoztatás. Isten.

Ha egy csendbe hulló, szelid nyári estén megállunk a Margitsziget felső végénél, ott, ahol a királyi folyam széles mellét nekifeszíti a hullámokat ketté választó, éles szigetcsucsnak s messze nézünk a távolba, arrafelé, ahonnan az újpesti hid körvonalai ködlenek át az alkonyati párázaton s a dunai szigetek fái és ligetei küldik hozzánk mondhatatlan vágyaiknak hosszura nyult, epedő sóhaját; s fentt kigyulnak az örökké vigyázó gyémánt szemek, a fényes csillagok, s lábainknál mormol és zug végeszakadatlanul a tova tűnő habok árja: úgy érezzük, hogy ebben a pillanatban egyesül a jelen a multtal és a jövővel s az örökkévalóság nagy tengerébe szakad bele lassan, lassan minden, ami mulandó, ami percig tartó, hogy benne megtalálja pillanatnyi létének örök értelmét.

S elgondoljuk: a habok minden percben mások s kétszer ugyanabba a vízbe még ujjunkat sem márthatjuk, de ha a vízcseppel a szelek szárnyán felemelkedünk a felhők magasságába, onnan megláthatjuk, hogy a vízcsepp ismét belekerült a körforgásba, ismét megjelenik a sziget csúcsánál, de közben az idő megváltozott, eltelt s már talán nem is mi állunk a szigetcsúcson, már más fák vigyáznak az éjszakában s más tüzek gyúlnak a partokon.

Az emberi életnek és történelemnek folyama nagy hasonlatosságot mutat a királyi folyó életével. Korok jönnek, s korok mennek, kétszer ugyanabba a korba lépni nem lehet; igazságok jönnek s igazságok mennek, ugyanazt kétszer nem mondjuk el vagy ha ugyanazt mondjuk, mást, többet értünk rajta, mint az előbbi korok tették s mégis mindezek ellenére csak *egy* az értelme minden kornak s csak *egy az igazság*, amely az emberi ismeret látszatigazsága mögött rejtőzik. Az igazság tehát nem új,

már rég megtalálták, a régi igazság az örök igazság kifejezése volt, annak törékeny foglalata. S az igazság mégis új, mert ha ugyanazt mondjuk is, amit a régiek értettek rajta, abban már több van, benne van az előző korok embereinek vágya, reménye csalódása, szenvedése, kihulló könnye és vére és benne van az embereknek újból és újból diadalmasan feltörő örök igazság-akarása.

Régi igazságok új köntösben. Igen, a régi igazságok a felettünk lévő *örök igazságrendszernek* emberi törékeny kifejezései voltak s a gyémántokat, mint a homok, magukba rejtették. És most kikeressük őket s azt mondjuk, hogy ezt a gyémántot mi kicsiszoljuk, keretbe foglaljuk, hogy jobban hasonlítson az égi másához: az ideák kristálytiszta, vakító ragyogásához. Szóval ebben is van fejlődés: a törékeny emberi ismeret fokozatosan közeledik az abszolút igazsághoz. (Husserl).

A történelem folyama úgy hozza, hogy mi ismét azokat a cseppeket merithetjük ki roppant medréből, amelyekkel a letűnt görög, platonai világ és a folytatódó keresztény középkor emberei hűsítették igazságra égő szomjas ajkukat. Csak a mi serlegünk tartalma már átlátszóbb, tisztább, csillogóbb. Hogy a történelem árja csakugyan ilyen irányban folyik, azt már egy előző értekezésben fejtegettük.¹

Most már az a kérdés, hogy milyen *tartalmakat* vet felszínre ez az ár.

Kinyilatkoztatás. Minden vallásnak legelső és fegfontosabb kérdése: honnan van az, hogy én: az ember Istennel kapcsolatba léphetek, róla ismeretet szerezhetek.

Az ember a benne lévő ismeretek egy részét érzékei által szerzi meg, más részéhez benne lévő apriori-elvek útján jut. Azonban az utóbbi elvek a fontosabbak, mert még a külvilág ismerete sem adatik meg az embernek, bizonyos elvek bírása nélkül, amely elvek az *egész* egyetemes világ szerkezetét tükrözik. Ez utóbbiakkal a filozófia foglalkozik. Példával élve: A látható világ jelenségeit nem fűzhetem össze értelmes összefüggéssé, ha az okság elve már eleve nincs adva az elmében. A külső világot kifelé irányuló tapasztalattal, azaz érzékeléssel, az elveket

¹ Dr. Iván László: Világnézetünk válsága és a vallási igazság. Ker. Magv. 1932. évf. 2. füzet.

pedig befelé irányuló tapasztalattal, azaz befelé való látással: intuícióval nyerjük.

A metafizika az a tudomány, amely a létező világ valóságának végső előfeltételeit ismerteti meg, tehát ugyanaz a tárgya, mint a vallásnak. Módszere szintén az intuicio, a lélek s dolgok mélyére való pillantás. A keresztény gondolkodás körében a gnosztikusok azt hitték, hogy metafizika és vallás egy s ugyanaz, csak hogy a metafizika a műveltek számára mondja el azt, amit a vallás a nép számára fejez ki egyszerűbb képebb formában. Így gondolkodnak Spinoza, Hegel, és az angol deisták. Egy másik keresztény irányzat s ezzel rokon a protestantizmus gondolkodása is, merőben szétszakítja a kettőt: más a hit, más a gondolkodás szülte metafizika: a praktikum nem függhet a gondolatépületektől. Csak higgy s ez elegendő. Mondanunk se kell, hogy egyik felfogás sem kielégítő. Az első a vallást lealacsonyítja, amikor az emberi gondolkodás alárendeltjévé teszi, az utóbbi pedig a vallás igazság tartalmát bizonytalanságban hagyja s a szkeptikusnak, a kételkedésnek nyit utat. Ezt az utat járta az újkori, különösen az angolszász népek praktikus teológiai gondolkodása. (Hume). A mi mai gondolkodásunkat csak a következő felfogás léghetheti ki.

A metafizika elvei bármennyire is adva vannak számunkra, bármennyire is „nem szerezzük”, hanem adattak számunkra, azért mégsem elegendők a vallásos lélek szükségletének kielégítésére. A metafizikai ismeret csak hideg tudás, mely az önmagától való létezőt, (ens a se) akarja megragadni. A vallási aktus azonban nem csupán erre az önmagában való létezőre irányul, hanem ennél többre, életem legfőbb javára, (Summun Bonum) céljára, akit szeretek olthatatlan szeretettel. Szeretni pedig — a szó valódi értelmében csak Létezőt, Realitást lehet; az igazság, szépség, jószág szeretete csupán ennek az érzelemnek hidegebb fajtája, tulajdonképpen csak tisztelet, csodálat. Amint ezekhez szeretettel közeledünk, már tulajdonképpen hyposztazáltuk őket. Istenben azonban szeretem a végtelen szeretetet s mikor Ő van adva nekem a vallási aktusban, akkor tulajdonkép egy Realitás, az abszolút Létező adja magát nekem. Azaz többé nem az igazság, a hűvös, tiszteletreméltó igazság adatik, hanem maga a legfőbb valóság és szeretet adja magát számomra, akit lelkem egész hev-

vel ölelek körül. És Istennek ez az ön maga adása: a *Kinyilatkoztatás*. Tehát a vallási ismeret nem csupán az én tehetségemből, hanem az *Isten kezdeményezéséből származik*. *Cognitio Dei per Deum*. Isten megismerése csak Isten által történhetik. Vagy amint Augustinus fejezte ki magát: *Amare Deum in Deo*: az Isten szeretete Istenben, Isten által. Ez a kinyilatkoztatás *minden emberben működik*, és mindenki számára hozzáférhető s hogy mégis ennek akadályai vannak ennek okai a következők:

1. az Isten helyét bálványok is elfoglalhatják, s ilyenkor az emberek nagy szeretete ezek felé fordul. Ilyenek lehetnek a pénz, a hatalom, a jólét, a siker. Vagy például a műveltebb embereknél a személytelen értékek. Az újkorban a leghatalmasabb pszeudó-Isten vagyis bálvány, az *Én*, amint azt mindjárt látni fogjuk az Istenről szóló részben.

2. Az egyetlen kinyilatkoztatás mellett, melynek egysége Isten egységéből következik, mégis többféle vallási megismeréssel találkozunk. Magában a kereszténység körén belül több típus, több felekezet van. Ennek oka abban az egyszerű lélektani tényben keresendő, hogy az ember a lélek számára feladott valóságokból válogat s azokat a vonásokat keresi ki a valóság sokszínű és sokrétű gazdagságából, amelyek az ő lelke készségeinek, magával hozott metafizikai adottságainak megfelelnek. A válogatás természetesen az ősi adottság elszegényítése, de ez ellen mi emberek, mi törékeny, gyarfó, tökéletlen emberek semmit sem tehetünk, legfeljebb azt, hogy igyekszünk gazdagítani, kifejleszteni lelkünk adottságait, amennyire csak lehet, de e lehetőségnek is egyszer vége szakad s elérkezünk egy határhoz, amelyet át nem léphetünk. *Noli turbare circulos meos*, kiáltunk fel kétségbeesetten, ha valaki durva kézzel ebbe az egyéni szentélybe törni akar, de azt nem tehetjük meg, hogy a kör határát a végtelenségbe toljuk, mert ez egyenlővé tenne minket az Istennel, akiben egyedül van meg a létnek és ismeretnek teljessége.

Tehát a mi felfogásunk szerint két felé kell tartanunk a kinyilatkoztatás transcendenciáját s a vallásos aktus immanenciáját. Az ember ugyan képes néhány első igazságot (princípiumot) a maga abszolút igazságában megragadni, de ez is csupán igazságrészlet, mert az abszolút igazság az egy roppant rendszer, amelyet a maga abszolutságában csak egyetlen aktussal, az isteni

elme aktusával lehet megragadni. Tehát a principiumok mindenki által egyformán ragadtnak meg, ezt fejezi ki a modern unitárius gondolat, amikor azt mondja: *in necessariis unitas*. Ez lehet az alapja annak a modern univerzalizmusnak is, amely az egész mai gondolkozást mint vágy áthatja s amelynek ferde megnyilvánulása a római katolicizmus felé irányuló anachronisztikus szimpátia. Ezeket a principiumokat, alapvető tételeket megtaláljuk a Bibliában, a hitvallásban, a hittételekben. Tehát helytelenül állítják az unitáriusokról (s ezt minden alkalommal vissza kell utasítanunk), hogy hittételeink és hitvallásunk nincsen. Mindenütt, ahol hívő emberek vannak, hitüket valamiképen ki is akarják fejezni. Ennek ellenkezőjét csak a tudatlanság, vagy a rosszakarat állíthatja. Az igazság az, hogy az unitarizmus a *nem elvi* kérdésekben teret ad a tetszésszerű gondolkodásnak és nagyobb szabadsággal jár el a tekintélyek kezelése körül, mert ezek a tekintélyek mint: Biblia, egyház, dogmák emberi eredetűek, azaz immanens jellegűek, amelyek a transcedens örök-egy kinyilatkoztatást csak gyarló, törékeny, azaz immanens módon tartalmazzák. Annál is inkább, mert a vallási elvek terén (mint általában a legmélyebb szellemterületeken, így a filozófia terén is) az abszolút biztonságu elveknek hamar végére járunk s minél jobban távolodunk ezek körétől, annál bizonytalanabb félhomályban, majd sötétségben tapogatódzunk. De ugyanakkor, mikor az unitarizmus a földi tekintélyek immanenciáját vallja, ugyanakkor állandóan szembe elött kell tartani azt is, hogy az isteni tekintély felettünk lebeg a maga ropant titokzatosságában és elérhetetlenségében és mi csak remegve borulhatunk le előtte és kimondhatatlan tisztelettel rebegetjük el a háromszor szentet előtte s áldhatjuk Istent, hogy annyit is meglátni engedett belőle, amennyi az isteni örök megnyilvánulásból a vallási aktus immanenciájában a mienk lehetett. Aki tehát a hit terén véleményt nyilvánít, ezerszer gondolja meg, mit mond, mert itt nem üres fecsegésről van szó, hanem a világmindenség legszentebb titkáról!

Isten. Ideje már, hogy átmenjünk ama nagy titoknak. a világjelenségek mögött rejtőzködő Szellemnek, az örökkévaló *Istennek megismerésére*. Mielőtt azonban a Szentek Szentjébe lépni, vessünk egy rövid pillantást arra, hogy az ujkori gondolat mit látott és mit tudott mondani Öröla, akiről csak dadogva

tud beszélni az emberi nyelv. Vajjon méltó volt-e az ujkor szava a rá háruló nagy feladathoz ?

Amint mindjárt látni fogjuk: egyáltalán nem. Az ujkori gondolkodás azzal kezdődik, hogy felfedezi az embert s szembe-helyezkedik az u. n. theocentrikus gondolkodással. Amikor a középkor kifáradt abba, hogy mindig az égre nézzen, akkor fordult az ember önmaga és a környező természet felé. Petrarca, Erasmus, Janus Pannonius a legismertebb képviselői ennek az új életfelfogásnak, amelyet rendesen humanizmus névvel jelöl a történelem, egészen helyesen, mert a XV—XVI. században az ember világnézete anthropocentrikussá vált s az is maradt néhány nagy gondolkodó kivételével egészen a mai napig. A föld örömei, a természet tájai, az ember szépsége ennek az új pogányságnak hittételei. A nagy Pán ismét életre-kelt s a mezők s a források az erdők és l'getek lettek lakóhelyévé s az emberek meghitt pásztorórákban áldoztak az Élvezet új istenségének. Azonban nemcsak az élet alakul át, hanem a gondolkodás, a filozófia is.

A filozófiában eddig az Isten állott központban, most egyszerre az Ember, az *Én* veszi át ezt a helyet. Ez lesz az Abszolútum, melyre felfüggesztik az egész világmindenséget. Mert abszolútum kell az embernek, mert abszolútum nélkül az ujkor embere sem tud ellenni, ez már következik abból az imént kifejtett tételünkből, hogy az Istenről apriori minden emberi tudat bizonyos ismeretelemeket tartalmaz. Azonban ezt az apriori ismeretelemeket az emberi karakter úgy formálja, hogy az igazi abszolútum helyét egy áltartalom töltheti ki, vagyis kialakulhat az igazi Isten helyén egy pseudo Isten-kép, egy álabszolútum fogalom, amely akár évszázadokon át is elfoglalhatja az emberiség lelkében az igazi abszolútum helyét. Az egész ujkor filozófiája (kevés kivétellel) ennek a hamis Abszolútumnak a szolgálatában állott. Descartes volt a megindítója, de leghatalmasabb kifejezői: Spinoza és Hegel voltak, napjainkban pedig Bergson. Ezek mindannyian a korábbi dualista világnézetet u. n. monista szemlélettel váltották fel s ezzel megalkották a panteizmusnak nevezett filozófiai rendszert.

Ki az ujkori panteizmusnak az Istene? *Én* vagyok, az ember! Költői kifejezést aligha adott valaki nagyobb szabásuan, mint

a nálunk egyáltalában nem ismert német misztikus költő : Angelus Silesius.

Ich bin so gross als Gott, Er ist als ich so klein ;
Er kann nicht über mich, ich unter Ihm nicht sein.

Ich bin so reich als Gott. Es kann kein Stäublein sein,
Das ich (Mensch glaube mir) mit Ihm nicht hab'gemein.

Ich muss Maria sein und Gott aus mir gebären,
Soll er mir ewiglich die Seligkeit gewären.

Szóval a dualista világnézetben transcedens, embert meghaladó Isten képét egy immanens Isten képe váltja fel: ez az Isten pedig nem egyéb, mint a végtelenségig felfokozott, megnövekedtt, kimondhatatlan göggel és méltóságérzettet eltelt Én Szóval nincs többé a transcedens Isten, aki az abszolút igazság, jóság és abszolút lét s vele szemben az abszolút felé törő, de mégis földi, törékeny, elbukó, de fölemelkedésért epekedő emberiség, hanem csak az Ember van, aki önmagából meríti eszményeit (ezt fejezi ki a Kantí autonómia) és a lét is csak egy: a történelmi lét, vagyis, az emberiségnek mint egy roppant életlendületnek a fölfelé törekvése, anélkül, hogy a cél egy külön transcedens létformát öltene magára. A Lét ezentul nem haladja meg az emberiség és a látható világ körét, hanem vele összeesik benne immanens. A tökéletességből csak annyi van meg, amennyit ez a fölfelé lendülő élet a maga nagy életállomásait elérve, a kezében tart. Ennek a történelmi szemléletnek, ahol a *Lét tulajdonképen teljesen összeesik a Levéssel*, a legkiválóbb és leglángeszűbb képviselője Hegel volt.

Ez a világfelfogás monista s a metafizikája is olyan, azaz álm metafizika. Ez a metafizika, amelynek ujjaszületését Bergson olyan nagy erővel propagálta, sokat beszél Istenről, Abszolútumról és mégis soha relativebb valamit, soha nyugtalanítóbb valamit nem ismertünk meg, mintha ezt a metafizikát olvassuk. S ennek az oka nagyon egyszerű: tulajdonképen benne az ujkornak atheisztikus, jobban mondva pszeudotheisztikus, önistenítő törekvései élnek. Ez is sokat beszél a vallásos élet legnagyobb érzelméről, a szeretetről, de amint azt már egy korábbi, misztikusokról irt tanulmányomban Scheler nyomán kimutattam,¹ ez csak álszeretet,

¹ Lásd Jancsi László : A misztikus intuición 94—95 oldal,

mert csak önmagunk felé irányul s inkább minden egyébrek nevezhető csak nem szeretetnek, melynek legfőbb karakterisztikumá, hogy egy más létre, egy különálló lényegre (szubsztanciára) irányul (intentionál). Tehát mindenképen oda jutunk, hogy az ujkori metafizika (amennyiben egyáltalában volt, mert az ujkor nem szereti a metafizikát s ennek lerontásában megint csak az angol gondolat járt elől) elvágta a dualizmus életerét az emberi és az isteni lét széjjeltartásának meghiusításával s utját egyengette egy álvallásosságnak, amely főképen az önimádásban merült ki. Ennek a féktelen önimádásnak, ennek a roppant erőtiszteletnek olyan kifejezői vannak, mint pld. a képzőművészetben Michel Angelo, akinek robusztus izomalakjai döbbenetbe ejtenek, vagy a költészetben Victor Hugo, akinél nagyobb, önmagában, saját kiválóságában, költő-királyi mivoltában tetszelgő poseur alig volt még egy irodalomban, vagy a zenében Wagner, aki egy új embertípus, az istenség helyét betöltő emberfeletti embernek: Siegfriednek eljövételéről ábrándozott, vagy a prófétai irodalomban Nietzsche, aki műveiben az urak morálját hirdette s értette alatta a saját nagyságtól megkötyagosodott ember féktelen önzését és otromba gögjét.

Ez az önistenítő gondolkozás meg volt győződve arról, hogy az embernél nagyobb a világmindenségben nincsen s elbizakodottságában elvárta, hogy minden, de minden az ő képzelt nagyságát szolgálja. S mikor ez nem következett be (hogy is történt volna ez meg, mikor az ember sorsa éppen a szenvedés, mely a tökéletesedés útján előre röpití), akkor átkozta sorsát, sötétnek látta ezt a világot s főképen ellenségének, mely arra tör, hogy urát és Istenét: az Embert elpusztítsa. Hová lett ebből a gondolkodásból a platoni-középkori világnézet alapmeggyőződése, hogy t. i. a világ s benne az ember egy végtelen Szeretet ölen pihen s éppen a szenvedés, a testi szenvedés a lélek örök békéjének feltétele s a vezető gondviselés legfőbb bizonyítéka. Ez az ujkori gondolkodás a nagy ellenséget: a természetet lába alá akarta tiporni, hogy energiáit kitépje szivéből s mint egy modern Shylock saját nagysága előmozdítására fordítsa. Saját földi élvezetünket, kényelmünket, testi jólétünket előmozdítani: ez az ujkori ember legfőbb törekvése. Ennek meghiusulásából származik az a középkori világnézettel ellentétes meggyőződés, hogy a világ alapjába véve rossz. Ez a sötétlenlátás, ez a pesszimizmus a hatalmi gög, az önistenítés terméke. S talán a legkiválóbb képviselője a német

Schopenhauer, aki, miközben azt hirdette, hogy a világ a lehető legrosszabb, maga volt a földi, testi élvezetek legraffináltabb hajszolója s nem egy sötét oduban halt meg, mint hinni lehetne, hanem polgári jómóddal berendezett garçonlakásban egy pompásan elfogyasztott ebéd után, luxuskutyájától és házvezetőnéjétől siratva, (akikkel egyedül tett jót a világon, mert eltartotta őket).

Kétségtelen, hogy ez a gondolkodás nem csupán az egyesekeket, hanem a népeket és nemzeteket is áthatotta. A középkoriplatoni gondolkodás (amely egyedül képes csupán vallásos világnézetet alkotni) csak papiroson volt meg, de még az egyházak hivatalos vezetői is (kevés kivétellel) az ujkori immanens gondolkodás alapján álltak. Így a háboruelőtti nemzedék teljesen materiális gondolkodású volt, s ezt még magukkal hozták a háboru utánra is. Innen van éppen az a roppant nagy szakadék apák és fiuk közt, amiről oly sokat hallunk panaszkodni az újabb időben. Ez a háboru előtti gondolat a *hatalom akarásában* csúcsosodott ki s legnagyobb hívője Németország volt, s az imperiálista Németország legkiválóbb filozófusa Nietzsche. Ennek a nemzedéknek nagy többségben a pénz, a hatalom, a gazdasági jólét, a faji felsőbbtség az istene s voltaképen ezeket a bálványokat imádtá, bár a papok a megszokott módon Istenről s a szellemiségről prédikáltak, de azokban ők maguk sem hittek s a nagy többség pedig szkeptikusan mosolygott. Ha II. Vilmos a háboru megindításakor Istenre hivatkozott, jobban tette volna, ha a Hatalom Ördögére hivatkozik, amelynek fekete miséje volt az egész háboru s neki szolgált az egész emberiség.

Immár látjuk, hogy az ujkor immanens-monista világnézete hova vezetett: álistenséghez, álvallásossághoz, ha éppen nem akarjuk használni ezeket a keményebb kifejezéseket, istentelenség, vallástalanság.

Bár egészen nyugodtan használhatnók, ha pl. az újkor u. n. pantheizmusát szemügyre vesszük. A patheizmus az Istent személytelen, öntudatlan erőnek, energiának tartja, amely tulajdonképpen a mindenség összenergiáink foglalata. Ez a felfogás materializmus s Isten fogalma *alatt áll* az ember fogalmának.

A mi istenfogalmunk, az eljövendő spirituális kor istenfogalma egészen más. Lássuk tehát milyen. Mindenek előtt azt jegezzük meg, hogy a fogalmi Isten nem Isten, mint Tersteegen

mondja, s az Istent nem következtetés útján ragadjuk meg, hanem éppen Ő, az Isten ragad meg minket. Éppen homlokegyenest ellentétes az ember és Isten viszonya a metafizikában és a vallásban, mint ezt már korábban is láttuk. Hogy az ember emelkedni tudjon, arra elégtelen a saját ereje, ehhez Isten beavatkozása szükséges, akitől az erőttöbbletetek kapja s éppen ez a Megváltás ténye, vagy ahogy Jézus kifejezte magát: a szentlélek ereje.

Magából a látható világból visszakövetkeztetni az okság láncolatán az istenségre, ez tudományos eljárás volna, amellyel főképp a skolasztika élt, s amelyet Kant oly nagy hévvel támadott, kimutatva, hogy az oksági összefüggés csak a jelenségek világának szükségképeni gondolatformája. Mi nem is ezt az utat akarjuk járni, hanem inkább azt, amely egyetlen intuitív tényben megpillantja a mindenség két tényezőjének: Istennek és a világnak viszonyát s azt látja meg, hogy a világ Istennek szimbóluma, a világ Istennek, a teremtőnek önkinyilatkoztatása. Ez az alapintuicio, amelyben Isten ragad meg bennünket. S ebben az intuicióban adva van számunkra az istenség két alapvető vonása: az egyik, hogy ő az *abszolút lét* és másodsor, hogy ő az *abszolút szentség*. Az előbbi adat a metafizikai létrendbe, az utóbbi pedig az értékrendbe tartozó. Mindakettő az Isten végérejárhatatlan transcendenciájának érzését kelti fel bennünk. S velük szemben az embert az u. n. *teremfményérzés*¹ tölti be, amely végtelen kicsinek, törékenynek, profánnak, bűnösnek érzi magát. Mi az Isten és mi vagyok én? ez a kérdés mered elém, mikor belémdőbben saját mulandó voltomba a mindenható, fenséges, abszolút tiszta és szent Lény kimondhatatlan nagysága. Ez a nagyság valóban leirhatatlan, emberi kategóriákba alig foglalható s minden próbálkozás csak hiu kísérlet: úgy mondják és így hirdetik a misztikusok, akik az istenség fényes ábrázatával szemben csak a negatív utat merik járni, azaz nem mondanak róla semmi pozitívát. Legfeljebb csak annyit: Numen adest! jelen van az Isten s ez a jelenlét őket a saját egyéniségüket a semmiségbe nyomja vissza. Ez az Isten emberi szavakkal ki nem fejezhető, de ez nem azt jelenti, mintha ezek ellenére valami belső módon teljes egészében átlátható volna. Nem! az Isten rejtve marad a maga

¹ Lásd: Rudolf Otto: Das Heilige.

végtelenségében a relativ végesség szemei előtt. Ezért beszélnek a mélyen vallásos lelkek a Deus absconditusról, a rejtett Istenről, aki az ember előtt nem veti le az őt elborító saisi fátylat. Az Istennel szemben a *mysterium tremendum* érzése hatja át az embert, a borzadály futja keresztül testét, lelkét, mikor ez az életében megjelenik. *Egészen más Ő, mint én* vagyok s nincs közöttünk semmi összekötő kapocs: ez a legteljesebb transcendencia.

A tulságosan érzelmes lelkek (vagyis a szentimentális ember-típusba tartozók, mint pl. a misztikusok) ezt a megtapasztalást, tobzódó szavakkal, érzéki színekkel, lángokkal, tüzekkel festik meg. Ez az ő szertelen életük következménye. Azonban az intellektualizmusra hajló embernél (mint amilyenek mi, unitáriusok is vagyunk) ez a transcendencia-ézés is intellektuális aláfestésű kell hogy legyen. Ez egészen természetes is. Minden primitív érzelmeknek megvan az intellektuális megfigyelője, amely éppen oly nagy, hatalmas, mint a primitív emberé volt, de annál sokkal tisztább, fényesebb átlátszóbb s ezért sokkal inkább megbecsülendő. A borzadályos transcendencia élménynek színes leírása s talán a legkiválóbb is (az Ézs. 6. on kívül) a János Jel. 4. rész. Az intellektuális hajlandóságú ember azonban mindig jobban fogja szeretni a 19. Zs. 2. versét, amely szintén az Isten roppantságáról tesz tanuságot, de világos, kristálytisza módon.

„Az eget beszélik Isten dicsőségét,
És kezeinek munkáját hirdeti
Az égboltozat.
Nap napnak mond beszédet,
Éj éjnek ad jelentést.
Szózatuk kihát az egész földre
És a világ végén az Ő mondásuk.“

Istennek eme roppant és döbbenetes mivoltával van összefüggésben az is, hogy az ember a saját akarátát és energiáját nagyon kicsinek érzi és nagy hajlandóságot mutat arra, hogy teljesen ráhagyatkozzék sorsára, melyben az Isten akarata nyilvánul meg. A quietizmus, vagyis nyugodt várása a jövődönnek és minden aktivitástól való tartózkodás gyakran szokott Istenbe mélyült lelkeknek jellemző vonása lenni. A török kizsmet, amely már a legteljesebb fatalizmusba torkollik, szintén innen ered s nagyon jól megfelel a keleti ember lassu, energiátlan karakterének. De

megtaláljuk ezt a keresztény világban is, a spanyol Molinos a legkiválóbb képviselője, de a keresztény világ nem szereti ezt s még a kontemplációra hajlamos katolikus egyház is ellene van.

Azonban ez a hajlam nagyszerű teljesítményeket is elő tud várársolni az emberi lélekből, ha az egyén úgy érzi, hogy ő Isten tevékenységének munkás eszköze itt a földön, hogy őt az Isten kiválasztotta bizonyos feladatok elvégzésére. Ez az u. n. protestáns elhívottság (Beruf) érzet. Az Isten személyesen megszólított engem, kezével megragadott és még ha ellenkeztem is, mint Pál apostol mondja: „Isten kötélén vonszolt” engem. Isten választott egyénének lenni, Isten elhívott munkatársának szegődni, olyan nagyszerű teret nyújt ez a gondolkodás az emberi aktivitásnak, amely egyáltalán kisebb maradt volna, ha az ember pusztán csak a saját akaratára és energiáira támaszkodik. Ezt az energiatöbbletet csak az Istenre hagyatkozással, Istennel való állandó járással, forró és buzgó elmélkedéssel és imádkozással lehet elérni.

Tehát az Isten dolgozik és működik bennem! Én vagyok a gyalu a kezében s mikor sikolt a forgács az én testem-lelkem győtrő fájdalma alatt, az az Isten akaratának és világüdvözítésének szolgálata. Máskor meg hárfá vagyok az Úr kezében s finom ujjaival Ő hullámszik végig lelkem arany hurjain s ilyenkor az Ő éneke, az Ő ujjongó örömdala zeng végig a világon az Ő végtelen szeretetéről.

De hát hová lesz, ha mindent Isten csinál, az én akaratom? — kérdezi valaki. Mi lesz a szabadsággal, amit lelkem legnemezebb adományának érzek? Semmi veszélyben sem forog az én szabadságom! Amikor odabocsátom magamat Istennek, amikor kiszolgáltatom magamat az Ő akaratának, ugyanakkor érzem és tudom, hogy tehetném az ellenkezőjét is. Lehetnék rossz is, ellenkezhetnék is vele, meg is próbálhatom és meg is próbálok. De egyszerre a bűn felhői elhomályosítják az eget, a derű sötétbe borul, a fájdalmam, szenvedésem értelmetlenné válik s ilyenkor megérzem, hogy az atyai ház tisztasága és békéje mégis csak jobb, mint a bűn rózsás színe és idegölő mámora. Lehetek rossz. Az Úr nem kíván akaratom ellenére, kényszerrel üdvözíteni, hanem várja, hogy szabadon, önként odahajoljak hozzá s boldogan rebejtem keblére borulva: én csak itt érzem magam jól, szívem

lázás és nyugtalan, míg távol van tőled s csak itt nyugszik el, itt pihen el a Te szivednek verésén.

Az Isten transcendenciájával van kapcsolatban az is, hogy mit tartok a *történelem menetéről* és az emberiség sorsáról. Ez utóbbit predestináció-tannak is nevezzük. Ez a sokat emlegetett tan a legszorosabb összefüggésben áll azzal az érzéssel, ami az ember lelkét az Isten végtelen nagyságának szemléletekor eltölti az u. n. teremtményérzéssel, saját kicsinységem és törékenységem fölfedezésével. „Ember tervez, Isten végez”, mondja a közmondás. Azaz: Isten akarata hatalmas, az enyém vele szemben elenyésző. Én akarhatok szabadon, semmi akadályja nincs, sőt mennél jobban akarok, annál világosabban tűnik ki, hogy Isten mást akar. A szabad akarat és a jól értelmezett predestináció-tan egyáltalán nem ellenkeznek egymással. Csak, ha akaratom nem tud bekapcsolódni az isteni akarat folyamába, az már tragikus, mert összetörik, szétzúródik, mint könnyű hab a hatalmas sziklafokon: Istennek másirányu rendelkezésén. Főleg áll ez az emberi történelemre, amelynek legnagyobb lendületei torpannak meg a legnagyobb válsággal és testi-lelki nyomorúsággal. Gondoljunk csak az újkor legnagyobb vállalkozására: az amerikai kapitálizmus berendezkedésére és az amerikai tömegek prosperitás-örületére, mely elhitette velük, hogy az emberi jólét végnélkül fokozható s vele párhuzamosan arra a szörnyű kétségbeesésre, amely a jólét álmától elvakított tömegeket elfogta, mikor a jólétből kiestek, hogy oda soha többé vissza ne emelkedhessenek. Igen, mert a történelemben olyan változásoknak kellett jönniök, hogy a milliomosok pénzgögye letörjön s a lélek javainak tisztellete újraébredjen. Emberek törhetik a fejüket, hogy hogyan lehetne mindezekon segíteni s tarthatnak ezer ankétot — Isten már másképpen végzett.

Van a predestináció tannak egy formája — a kálvini u. n. „*praedestinatio ambigua*” —, ami azt jelenti, hogy Isten az emberek egy részét üdvre, másik részét kárhozatra rendelte el, tekintet nélkül életükre, hisz az ember életénél, azaz az eredendő bűnnél fogva ugyanis csak kárhozatra méltó s az Isten könyörül azon, akin könyörülni akar. Pusztán jó tetszéséből, hatalmi önkényből. Isten szuverén, mondja ez a felfogás s a szuverén azt tesz, amit akar. Ugyanezen a nézeten van a keleti

kiszmet tan is. Allah mást akar, mint az ember, de ennek nincs semmi erkölcsi magyarázata, inkább az egész szeszély Allah részéről.

Mondanom sem kell, hogy se a kálvini, sem a keleti predestináció-tan fent nem tartható, de viszont azt sem kell sokat emlegetnem, hogy predestináció hit nélkül mélyebb vallási fel fogás el sem képzelhető. A világ Isten képmása, a történelem Isten akaraiának kinyomata, az ember ebben a történelemben csupán az alázatos átvevő munkatársat játszhatja az Istennel szemben, ha boldogulni és lelkileg előremenni akar. De mit akar az Isten? Isten *csak a jót* akarja, Isten csak a nemeset, az eszményt akarja világtervében megvalósítani. Erre predestinálja az emberi történelmet is. Én szabadon akarhatok mást is és éppen ez lesz a jótól való elfordulás; de Isten belenyul a világ folyásába és az én életembe s a *Jó* felé fordítja. S ebben az irányban tereli az egész történelmet is. A *Jó* eszméjétől meghatározott ethikus predestináció, amely a legnagyobb megpróbáltatások közt is optimisztikusan hisz, mert tudja, hogy Isten szívéen megnyugszik a világ, ez a predestináció tan, mely magában foglalja Isten grandiozitását, roppant nagyságát s más részről saját elégtelenségünk és szánalmas törpeségünk gondolatát. S még sincs megdöbbenő és az embert Istentől távolító elem fölöttébb hangsúlyozva, hanem az az elem, amely az embert éppen Istenhez közelíti, jobban mondva, amely által az Isten az embert magához vonza. Különben is ez az elbűvölő, szeretetkeltő, boldogító elem az intellektualisztikusan hangolt, az intellektualisztikus érzelmekkel telített vallásos típusnak (így az unitáriusnak is) legkedvesebb vonása az ő Istenképében. Az intellektualisan érző ember jobban szeret szeretni, mint félni.

Ezzel eljutottunk az Istenkép másik nevezetes vonásának elemezéséhez. S nekünk ez utóbbi majdnem fontosabb, mint az előbbi. Mert úgy vagyunk vele, hogy Istent minden nagysága és roppantsága mellett is, vonzó, magához ragadó, életünket lebilincselő, elbűvölő nagy Szeretetnek érezzük. Hogy az Istenképben a félelmetes vonást az elbűvölő, vonzó szeretet váltotta fel, Jézusnak köszönhetjük. Az ószövetség roppant Királyát, kinek nevét évente csak egyszer merete kimondani a főpap, miközben a nép szent borzadályal borult a földre, az Atya váltotta fel az ő tanításai-

ban, akihez így sóhajtottunk földi vándorlásunkban: Abba! azaz Szerelmes Atya. Az Isten atyaságának a hangsúlyozása az unitárius felfogásnak alapvető vonása. Ebbe kell nekünk belekapcsolódnunk s egyéni életünknek a mennyei Atyával való titokzatos viszonyát kiépítenünk. A szeretet szárnyain röppenő misztikus beelendülés a Szeretet örökkévaló tengerébe: ez volt az az érzés, amely Jézus lelkét eltöltötte a Tábor hegyi csodás átváltozásánál s ez kell legyen a mi modern vallásosságunknak (illetve az eljövendő kor vallásos életének) is főmotívuma.

Azt talán nem kell hangsúlyoznom, hogy az új vallásos világnézetben Istent ismét *személyesnek* fogjuk tartani. Sokan úgy vélik, hogy a személyesség korlátoltságot jelent. S úgy képzelik, hogy a végtelen személy önmagának való ellentmondás. Mindez azonban a személy fogalmának téves értelmezéséből származik. Személy egyszerűen azt jelenti, hogy aktivitás-centrum. Azt a valakit jelenti, aki képes magával szembeállítani egy más valakit, vagy valamit. S erre az Isten csakugyan képes, sőt nagyon is képes. Hisz az Isten éppen azért Isten, mert *tökéletesen más, mint a vele koeternitásban levő anyag* s ő ezt felismeri s dicsőséges élete éppen abban áll, hogy a vele szemben álló anyagon is saját dicsőségét önti el. Az Isten és a világ nem azonosak, a világ nem immanens Istenben, csak fordítva érvényes a tétel: Isten immanens a világban, eltekintve attól, hogy azt transzcendálja is. Ez azt jelenti, hogy a kimondhatatlan, szent, megmérhetetlen, mindenható, egészen más Isten felismeri a vele szemben álló anyagot s az uralma alá vonja, megszenteli, benne megnyilvánul s így lesz mindenben minden. Tehát nem öntudatlan lény ez az Isten, hanem ami öntudat ebben az uralma alá vont világban van, az mind az ő öntudatának halvány mása.

Hátra van még, hogy a kereszténységnek az Isten egységére vonatkozó tanítását megvizsgáljuk. A keleti gondolkodás szerette az Istent egységnek látni s ezzel Istennek abszolút transzcendenciáját, roppant távolságát hangsúlyozni. Így van ez az ó-testamentumban is. A nyugati ember ezzel szemben az istenséget valami társas lény alakjában tisztelte s ezzel közelebb hozta az emberiséghez: vagyis az Istenben az immanenciát hangsúlyozta. Így állott elő ebből az immanencia szükségletből a Szentháromság tana is. Isten testté lőn s mi köztünk lakozék, hirdeti ujjongva János evangéliuma. S nekünk unitáriusoknak szeretik szemünkre

vetni (pl. Chesterton), hogy mi onnan jövünk, ahol a puszták magányában az egyedüllakó zord lelkek élnek. Mily nagy tévedés ez! Először is az Istent mi sohasem képzeltük egyedülvaló, magános Istennek. Mert Istennel szemben örök létben ott állott a világok egész sorozata, melyre szeretetét kitölthette. (Már korábban tarthatatlannak minősítettük a világnak időben való teremtését!) Tehát máris immanens a mi istenünk a világban, az arra irányuló szeretetében. Másodszor : az isteni, mint szentség (tehát nem mint létező) tényleg megjelent a mi felfogásunk szerint is Jézus Krisztusban. Az ő szent lélekkel teljes élete képmása volt annak a tökéletes isteni életnek, amelynek megvalósítására ő hívta fel az emberiséget, amint arra az Isten akarata rendel bennünket : „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes (Máté 5. rész 48.). Tehát az Isten valóban testté lett elsősorban Jézusban és azután testté lesz az emberiség történetében, Isten országának földi, de inkább mennyei megvalósulásában. S ezzel az emberi lélek immanencia igénye teljesen ki van elégítve. Isten az embert az ethikai tökéletességben magához emelte. Ez történt az értékek síkján az erkölcsi szentség világában. De viszont a transcendencia is hangsúlyozva van sokkal jobban, mint a szentháromság-hívés táborában, mert a keleti felfogás nagy igazsága, a mélyen vallásos egyének nagy élménye is igazolva van : Isten *mint létező* teljesen más, abszolúte más, mint bármely ember, még a legszentebb egyszülött fiú is. S ez az igazság többé nem az értékek, hanem a létrend síkján mozog.

Az itt felvetődő kérdések azonban már átvezetnek bennünket egy új problémakörbe : ki volt Jézus? Ezt a kérdést most már nem tárgyalhatjuk, hanem egy következő alkalommal.

Dr. Iván László.

IRODALOM.

Weress Béla: *Ime az ember.* A „ma” prédikátorának eszménye, hite és reménysége. Déva, 1932. 155 oldal. Szerző kiadása.

Szerző ebben a kötetben ígéhirdetői munkásságának érett gyümölcseit adja. Tulnyomó részben prédikációkat találunk a műben, melyek legtöbbje mellett egy-egy a beszéd tárgy körébe illeszkedő imát is ad. Van benne még egy értekezés, amelynek címe „A tudomány szerepe a vallásban az unitarizmus nézőpontjából” s egy pár apróbb dolog. A beszédek változatos tárgyköre felöleli mai helyzetünk összes főbb problémáit a munkáskérdéstől és a mindennapi kenyértől elkezdve az erdélyi lélekig, a kivándorlástól a szülők és a gyermekek viszonyáig s a hazai föld és az unitárius vallás szeretetéig. A gazdag anyagot biztos kézzel dolgozza fel, mert szilárd alapon áll ő maga is s megállapodott mértékkel és ítéllettel értékeli az életnek minden megmozdulását. Világnézetének alapvonásai: mélységes és rendületlen hite, amely különösen az általa hirdetett vallás-erkölcsi igazságok feltétlen erejében és értékében gyökerezik, továbbá izzó fajszeretete, amely mindenütt, ahol erre alkalom van, hangsúlyozottan nyomul előtérbe és végül a legnemesebb humanizmus szellemétől átítatott gondolkodása, amellyel pl. a munkáskérdést is megítéli. A vallásszabadsága, a munka megbecsülése, a hazai föld szeretete vezérlő gondolatai, amelyek mellett jól megfér az emberi lelkek egyetemesen érdeklő lelki és hitbéli kérdések finom taglalása (Halottak napja, Reménység a télben). Profétai hevülete és lelkesedése általában ritkán pendíti meg a pesszimizmus húrjait, noha a hibákat és a veszélyeket, amelyek körülvesznek, helyesen ismeri fel. Inkább feltétlen és rendületlen idealizmus fűti, amely nemcsak keresztül hatol akadályokon, hanem olykor elragadja és